

אחרית דבר

'במקום שנוֹדַע בו תִּקַּף לַתְּפִלָּה'

אחרית הדבר של המסע הזה לתוך הליריות האנושית היא למעשה קריאה מחודשת ב'ארבעת הקוורטטים' של ט.ס. אליוט תוך ניסיון להדגים מתוכם את העמדה הלירית שט.ס. אליוט עצמו מציע לנו כדרך קיום וכאופן התבוננות. עמדה זו היא סוג ייחודי של אינטגרציה בין הצפוי מראש וניתן להסבר לבין מה שאינו ניתן להסבר ולעתים קרובות אף לא ניתן לידיעה. במובן מסוים חוצה אחרית הדבר הזו את מה שביקשו לגעת בו כל פרקי הספר הזה. בה במידה היא יכולה להיקרא כפתח דבר של ספר אחר או של מסע אחר, שאף לא אחד מן הפרקים שנכתבו עד כה נגע בו מעולם.

את המסע הייחודי שלו לתוך העולם הנפשי פותח ט.ס. אליוט בהזמנה לתוך הנעלם:

קול צעדים מְהֵדֵה בְּזִכְרוֹן לְאַרְךְ פְּרוֹזֵדוֹר שֶׁלֹא עֲבָרְנוּ בוּ, לְעֵבֶר דִּלְת־שֶׁלֹא פִתְחָנוּ מְעוֹלָם. אֶל תוֹךְ גֵּן הַנְּרָדִים. מְלוֹתֵי מְהֵדֵדוֹת כָּף, בְּתוֹדְעָתָךְ. אִף לְשֵׁם מָה טוֹרְדוֹת הֵן אֶת הָאֵבֶק מִקְעֶרֶת עֲלֵי־נְרָדִים אֵינִי יוֹדֵעַ. הַדִּים אַחֲרֵים שׁוֹכְנִים בְּגֵן. הַנְּצֵא בְּעֵקְבוֹתֵיהֶם?

מֵהָר, אֲמָרָה הַצֶּפּוֹר. צָאוּ, צָאוּ בְּעֵקְבוֹתֵיהֶם. מַעְבֵּר לַפְּנֵה. דֶּרֶךְ הַשַּׁעַר הָרֵאשׁוֹן, אֶל עוֹלְמָנוּ הָרֵאשׁוֹן, הַנְּצֵא בְּעֵקְבוֹת תַּעֲתוּעֵי הַקִּיכָלִי?

צָאוּ, אֲמָרָה הַצֶּפּוֹר, כִּי הַשִּׁיחִים מְלֹאוּ יְלָדִים, רוֹגְשִׁים, נִחְפָּאִים אֶל הָעֵלִים, מֵאִפְקִים צָחוּק. צָאוּ, צָאוּ, צָאוּ, אֲמָרָה הַצֶּפּוֹר: הַמִּין הָאֲנוּשִׁי אֵינּוּ עֹשׂוֹי לְשֵׁאת יוֹתֵר מְדִי מְצִיאוֹת. זְמַן עֵבֶר וְזְמַן עֵתִיד, מֵה שֶׁיְּכֹוֹל הִזָּה לֵהִיֹּת וּמֵה שֶׁהִיָּה, מוֹרִים עַל תְּכָלִית אַחַת, הִזָּה תְּמִיד (אֲלִיוֹט, 'ארבעה קוורטטים', עמ' 7–9).

אליוט מזמין אותנו אפוא למסע בעקבות הקיכלי, או בעקבות ציפור הנפש, אל תוך מה שהוא מכנה 'עולמנו הראשון': אותו עולם שמאחורי העולם, אותו גן ששיחיו מלאים ילדים והמסמל ככל הנראה את המקום שאצורה בו גם יכולתנו הילדית 'לרגוש', 'להתגלות ולהיחבא', 'לצחוק ולאפק צחוק'.

והוא ממשיך:

מְלִים, מְקַץ דְּבוּר, שׁוֹאֲפוֹת לְשִׁתְּיָקָה. רַק בְּלִבְשָׁן צוֹרָה, תְּבִנִית, יְכוּלוֹת מְלִים, אוֹ מוֹסִיקָה, לְגַעַת בְּדִמְמָה. לֹא דְמִימַת הַפְּנוֹר בְּהִתְמַשֵּׁךְ הַתּוֹ, לֹא רַק זֶה, אֲלָא קִיּוֹם הַיְחָד, אוֹ נֹאמֵר שֶׁהַסּוֹף מְקַדִּים אֶת הַהִתְחַלָּה, וְהַסּוֹף וְהַהִתְחַלָּה הֵיוּ שֵׁם תְּמִיד לְפָנֵי הַהִתְחַלָּה וְאַחֲרֵי הַסּוֹף. וְהַפֶּל הוּא תְּמִיד עֲכָשׁוּ (שם, עמ' 13–14).

הזמן הפנימי, בניגוד לזמן החיצוני, מכיל את העבר וזורם עמו בלא הרף אל העתיד בתוך תודעתנו. ההזמנה לצאת למסע בעקבות הקיכלי איננה הזמנה לנוע ממקום אחד למקום אחר, כשכל צעד הוא ויתור על קודמו וכל נקודה חדשה מחליפה את זו שקדמה לה, אלא הזמנה לכונן מרחב בעל ממד לירי: מרחב שהעבר קיים בו באותה מידה כמו העתיד ושניהם מוכלים בתוך ההווה התמידי שהוא נקודת התצפית ממנה אנו מתבוננים בשניהם. אליוט כותב:

לְהִיּוֹת מוֹדָע הוּא לֹא לְהִיּוֹת בְּזִמְן, אֲפִי רַק בְּזִמְן יְכוּל הֶרְגַע בְּגֵן הַוְרָדִים, בְּסִפְת הַגֵּן שֵׁם הַגֶּשֶׁם הַפֶּה, הֶרְגַע בְּנִסְיָה הַפְּרוּצָה לְרוּחַ, בְּשׁוֹף עֲשׂוֹן הַקְּטֹרֶת בְּעָרְב, לְהַזְכֹּר. כִּשְׁהוּא מְעָרְב בְּעָבֵר וְעֵתִיד, רַק בִּידֵי הַזִּמְן יִיבֵס הַזִּמְן (שם, עמ' 11).

העמדה הלירית, לפי אליוט, קשורה ליכולת להיות בו-זמנית הן בזמן – ועל ידי כך לאפשר את הזיכרון – והן לא בזמן, וכך לשמר את היכולת להתבונן בדברים מעמדת התצפית שמחוץ לציר הכרונולוגי שהעובדות מוצבות עליו. להיות מודע הוא למקם את הפרטים המובאים לתוך תודעתנו – למשל אותו רגע בגן הוורדים או הרגע בכנסייה הפרוצה לרוח – לא על ציר הזמן אלא על ציר המשמעות, ועל ידי כך ליצור רצף שאינו מבוסס על ארגון העובדות בזמן אלא על מיקומן במרחב, והמעניק להן משמעות פרטית, ייחודית, בתוך הקשר סובייקטיבי של סיבה ומסובך. והוא ממשיך:

בְּשִׁדָּה הַפְּתוּחַ, אִם לֹא תִקְרַב יוֹתֵר מְדִי, אִם לֹא תִקְרַב יוֹתֵר מְדִי, בְּחִצּוֹת לִיל קָיִץ, אוֹלֵי תְּסַפִּית לְנִגִּינַת הַחֲלִיל הַהִסוּי וְהַתֵּף הַקָּטָן וְתִרְאֶה אוֹתָם רוֹקְדִים סְבִיב לְמִדּוּרָה. הַשֶּׁחַר מְפָצֵיעַ, וַיּוֹם תְּדַשׁ נְכוֹן לַחַם וְלִדְמָמָה. בְּלֵב יָם רוּחַ שִׁחְרִית מְתַקַּמֵּט וְגוֹלֵשׁ. הַנְּנִי בָּאֵן, אוֹ שֵׁם, אוֹ אִי-שֵׁם. בְּרִאשִׁיתִי (שם, עמ' 20–21).

מהי אותה ראשית שהוא מתכוון אליה? 'הנני כאן, או שם, או אי-שם', הוא כותב. אותה ראשית שאנו מנסים לחתור אליה היא היכולת להיות בין שם לאי-שם. בין ה'שם' העובדתי, האקטואלי, המסומן כאופק מציאותי, לבין

ה'אֵי-שָׁם' של החלום. 'אם לא תקרב יותר מדי', הוא מציע לנו, 'בחצות ליל קיץ, אולי תסכית לנגינת החליל ההסוי'. למעשה מזהיר אותנו אליוט מחציית קו הגבול בין שם לאי-שם, מהפיתוי 'לקרב יותר מדי' אל קו החלום. לא בכדי הוא ממקם את נגינת החליל ההסוי דווקא בחצות ליל קיץ. חצות. התפר הדקיק בין לילה ליום, בין מחר לאתמול, בין ראשית לאחרית. והחליל ההסוי שאינו אלא אותו קול מהוסה בתוכנו היכול להישמע בתנאי שאין אנו קרבים יותר מדי; בתנאי שאכן מתקיים בתוכנו אותו מרחב שיכולים לדור בו בכפיפה אחת השם והאי-שם בלי לסתור זה את זה וכלי שיהיה עלינו לבחור ביניהם. 'הו, חֲשֶׁךְ, חֲשֶׁךְ, חֲשֶׁךְ', הוא מתרה בנו לבל נמיר אותו טרם זמנו באור (שם, עמ' 24).

כְּדִי לְהַגִּיעַ לְמָה שְׁאִינְךָ יוֹדֵעַ עֲלֶיךָ לְלַכֵּת בְּדֶרֶךְ אֵי-הִידִיעָה. כְּדִי שִׁיחִיָּה לְךָ מָה שְׁאִינְךָ לְךָ עֲלֶיךָ לְלַכֵּת בְּדֶרֶךְ הַתּוֹרָה. כְּדִי לְהַגִּיעַ לְמָה שְׁאִינְךָ עֲלֶיךָ לְלַכֵּת בְּדֶרֶךְ שְׂבָה אֵינְךָ, וּמָה שְׁאִינְךָ יוֹדֵעַ הוּא הַדָּבָר הַיִּחִיד שְׁאַתָּה יוֹדֵעַ, וּמָה שְׁשָׁלְךָ הוּא מָה שְׁאִינְךָ שֶׁלְךָ, וְהַמָּקוֹם בּוֹ הֵנָּה הוּא הַמָּקוֹם בּוֹ אֵינְךָ (שם, עמ' 25–26).

כדי להגיע למה שאינך יודע עליך ללכת אפוא בדרך אי-הידיעה. לא בדרך הידיעה, המשבצת את הפרטים החדשים תחת הכותרות הישנות כדי להכירם מבחינת החזרה ולא מבחינת החידוש שבהם, אלא בדרך אי-הידיעה – הדרך שאינה דרך, ולא זאת בלבד שאינה מותווית מראש אלא גם סופה אינו ידוע. לא 'שיכרון החושים' של הידיעה הוא המנחה אותנו בדרך זו אלא 'חכמת הענווה', אותה 'ענווה אין קץ לה' (שם, עמ' 23) שהיא אולי החכמה היחידה לה נוכל לקוות. והוא ממשיך:

אֵלוּ בָּאתָ לְכָאן, בְּדֶרֶךְ כְּלִשְׁהִי, מִמָּקוֹם כְּלִשְׁהוּ, בְּכָל זְמַן אוּ בְּכָל עוֹנָה שָׁהִם, תְּמִיד כִּף הִיָּה: הִיָּה עֲלֶיךָ לְדַחוֹת חוֹשׁ וּמִשָּׁג.
אֵינְךָ כָּאן כְּדִי לְאַמֵּת, לְהַשְׁכִּיל, לְהַבִּיעַ סִקְרָנוֹת אוּ לְדוֹת. אֵתָה כָּאן כְּדִי לְכַרֵּעַ בְּרֶךְ בְּמָקוֹם שְׁנוּדֵעַ בּוֹ תִקְרָה לְתַפְלָה, וּתְפִלָּה הִיא יוֹתֵר מִסִּדְרַת הַמְלִים, עֲסוּקוֹ הַמוֹדֵעַ שֶׁל הַמַּחַ' הַמְתַּפְלֵל אוּ צְלִיל הַקּוֹל הַנּוֹשֵׂא תְפִלָּה. וּמָה שְׁלִמְתִים, בְּתִיָּהֵם, חִסְרוֹ מְלִים לְהַבִּיעוֹ, בְּמוֹתָם יְכוּלִים הֵם לִזְמַר לְךָ: דְּבַר הַמְתִים יֵאמַר בְּלִשׁוֹן שֶׁל אֵשׁ מַעֲבָר לְלִשׁוֹנֵם שֶׁל הַחַיִים. כָּאן, נִקְדַּת

1 השרות מובאות כאן כאמור בתרגומה של אסתר כספי. עם זאת נראה לי כי תרגום מדויק יותר, במקרה זה, יהיה: 'עיסוקה המודע של הנפש המתפללת', ולא 'עיסוקה המודע של המוח המתפלל'.

הַהֲצִטְטָבוֹת שֶׁל הַרְגַע הָאֶל־זְמַנִּי הַיָּא אַנְגְלִיָּה וְשׁוּם מְקוֹם. לְעוֹלָם-לֹא וְלְעוֹלָם (שׁם, עמ' 46–47).

הַאֵם יֵשׁ הַנַּחֲיָה עֲמוּקָה מִזּוֹ לְאָדָם הַמִּבְקֵשׁ לְגַעַת בְּנַפְשׁוֹ שֶׁל אַחַר? אֵינֶךָ כִּאֵן כְּדִי לְאִמָּת, כְּדִי לְהַשְׁכִּיל, כְּדִי לְהַבִּיעַ סְקִרְנוֹת אוֹ כְּדִי לְדוּוּחַ. אַתָּה כִּאֵן כְּדִי לְכַרְוֵעַ בְּרֶךְ בְּמָקוֹם שְׂנוּדָע בּוֹ תוֹקֵף לְתַפְלָה. וְתַפְלָה, מִמְשִׁיךְ אֱלִיּוֹט, אֵינְנָה הַמִּילִים, אוֹ סִדְרֵן, אוֹ הַמּוֹדַעוֹת לְכַךְ שְׁאֵנוּ מִתַּפְלִילִים אוֹתוֹ רַגַע, אוֹ אֶפִּילוֹ צִלִּיל קוֹלְנוֹ הַמִּתַּפְלֵל, אֲלֹא מָה שְׁנֹאמֵר 'בְּלִשׁוֹן שֶׁל אֵשׁ' מֵעֵבֵר לְלִשׁוֹנֵם שֶׁל הַחַיִּים. אוֹתָהּ הַצִּטְטָבוֹת בֵּין לְעוֹלָם וְלְעוֹלָם-לֹא, בֵּין הַמּוֹת וְהַנְּצִחַ, בֵּין מָה שִׁיכּוֹלְנוּ לְהִיּוֹת לְמָה שְׁשׁוֹב לֹא נִהְיֶה אֶפִּילוֹ בְּחִלּוּמוֹתֵינוּ. הַתַּפְלָה, אוֹמֵר אֱלִיּוֹט, הִיא מָה שְׁנִצְעֵק בְּמָקוֹם הַזֶּה שְׁאֵינְנוּ מְקוֹם, בְּדֶרֶךְ שְׁאֵינָה דֶרֶךְ. כְּרִיעַת הַבְּרֶךְ שֶׁהוּא מְדַבֵּר עֲלֶיהָ – וְבַעֲיָנִי הִיא עֲמַדַת הַהִקְשָׁבָה הַעֲמוּקָה בִּיּוֹתֵר שֶׁל כָּל אָדָם בְּאִשֶׁר הוּא – הִיא אוֹתָהּ עֲמַדָה הַנְּכוֹנָה לְהַאֲזִין לְצַעֲקָה הַזֹּאת בְּלִי לְתַת לֵה מִילִים 'בְּלִשׁוֹנֵם שֶׁל הַחַיִּים', כְּלוּמֵר בְּלִי לְתַרְגֵּם אוֹתָהּ לְמוֹשָׁגִים. זוֹהִי אוֹלֵי הַהַאֲזָנָה הַעֲמוּקָה בִּיּוֹתֵר – זֶה הַמְכִּילָה אֶת הַצִּלִּיל בְּלִי לְאֶרְגֵן אוֹתוֹ וְהַמְסַפֶּקֶת הַקֶּשֶׁר רַגְשִׁי בְּלִי לְכַפּוֹת עַל הַטְּקִסְט מִשְׁמַעוֹת. 'הַקְּרוֹי בְּפִינוּ הַתְּחִלָּה הוּא לֹא אַחַת הַסּוֹף, וְיִלְהַגִּיעַ לְסוֹף מְשָׁמַע לְהַתְּחִלָּה. הַסּוֹף הוּא הַמְּקוֹם מְמַנּוֹ אָנוּ בְּאִים' (עמ' 54).

וְאֱלִיּוֹט מִמְשִׁיךְ בְּאוֹתוֹ קוּוֹרְטֵט אַחֲרוֹן: 'לֹא נִחְדָּל מִחֶקֶר, וְתַכְלִית חֶקֶרֹתֵינוּ פְּלֶן תְּהִיָּה לְהַגִּיעַ לְמְקוֹם שְׁמַמְנוּ בְּאֵנוּ וְלְדַעַת אֶת הַמְּקוֹם לְרֵאשׁוֹנָה' (שׁם, עמ' 55). 'הַבֵּית הוּא הַמְּקוֹם שְׁמַמְנוּ מִתְּחִילִים' (שׁם, עמ' 28), פֶּתַח אֱלִיּוֹט אֶת סִדְרַת הַקּוּוֹרְטֵטִים הָאֵלֶּה, וְהוּא מְסִיִּים – 'הַסּוֹף הוּא הַמְּקוֹם מְמַנּוֹ אָנוּ בְּאִים'. הַאֵם פִּירוּשׁ הַדָּבָר שֶׁהַמְּקוֹם שְׁמַמְנוּ אֵנוּ מִתְּחִילִים הוּא גַם הַמְּקוֹם שְׁאֵנוּ שׁוֹאֲפִים כָּל יְמֵינוּ לְשׁוֹב אֵלָיו? בְּמִוֶּכֶן זֶה 'לְהַגִּיעַ לְסוֹף' מִשְׁמַעוֹ אֲכַן 'לְהַגִּיעַ לְהַתְּחִלָּה', אֲךָ אֱלִיּוֹט מְלַמֵּד אוֹתְנוּ כִּאֵן דְּבַר-מָה נּוֹסֵף: לֹא זֶה בְּלִבְד שִׁתְּכִלִּית חֶקֶרֹתֵינוּ כּוֹלֵן' הִיא 'לְהַגִּיעַ לְמְקוֹם שְׁמַמְנוּ בְּאֵנוּ', אֲלֹא הִיא גַם 'לְדַעַת אֶת הַמְּקוֹם לְרֵאשׁוֹנָה'. הַצִּירוּף הַזֶּה, שֶׁהוּא לְכַאוּרָה סְתִירָה גְמוּרָה (שֶׁהִרִי אִם כִּבֵּר בְּאֵנוּ מִן הַמְּקוֹם הַזֶּה אֵיךְ נּוֹכַל לְדַעַת אוֹתוֹ לְרֵאשׁוֹנָה?), מִתְּמַצֵּת לְמַעֲשֵׂה אֶת הַמַּהֲלֵךְ הַלִּירִי שֶׁל אַרְבַּעַת הַקּוּוֹרְטֵטִים כּוֹלֵם. אִם נִהְיֶה נְכוֹנִים לְלַכַּת בְּדֶרֶךְ אִי-הִידִיעָה בְּמָקוֹם בְּדֶרֶךְ הִידִיעָה, אִם נִקְשִׁיב לְחַכְמַת הַעֲנוּוֹה בְּתוֹכְנוּ וְלֹא לְקוֹלֵם שֶׁל הַמּוֹשָׁגִים, אִם נִדַע לְהַחְרִישׁ לְרַגַע אַחַד בְּנִקּוּדָה שֶׁהַמּוֹת מִצְטַלֵּב בָּהּ עִם הַנְּצִחַ, אִם נִהְיֶה נְכוֹנִים לְהַכִּיל בְּלִי לְאֶרְגֵן וְלְהַעֲנִיק הַקֶּשֶׁר בְּלִי לְכַפּוֹת מִשְׁמַעוֹת, אִם נִמִּיר וְלוֹ לְרַגְעִים אֶת הַצּוֹרֵךְ לְאִמָּת וְלְדוּוּחַ בְּנְכוֹנוֹת לְכַרְוֵעַ בְּרֶךְ בְּמָקוֹם שֶׁל תַּפְלָה – אִזִּי נִדַע גַם אֲנַחְנוּ לְרֵאשׁוֹנָה אֶת הַמְּקוֹם שְׁמַמְנוּ בְּאֵנוּ. לֹלֵא יִדְעַת הַמְּקוֹם הַזֶּה – וְלֹא בִידִיעָה הַכְּרוֹנוֹלוֹגִית, הַהִיסְטוֹרִית, אֲלֹא

באותה ידיעה רגשית, ידיעה לראשונה – לא נוכל להנחיל את אופן הידיעה הזה לאחרים. 'נקודת ההצטלבות של הרגע העל-זמני היא אנגליה ושום מקום', טוען אליוט. 'לעולם-לא ולעולם'.

ברדיוס הנפרש בין 'לעולם-לא' לבין 'לעולם', בין השלילה המוחלטת של הנצח לבין הנצח עצמו, נוצר הממד הלירי של המרחב הנפשי. הליריות של הנפש היא אותה אינטגרציה ייחודית בין הידיעה המוחלטת לבין אי-הידיעה הגמורה, בין הכרת העולם מן הפן הקבוע, הצפוי והסופי שלו לבין החופש לברוא את העולם כרצוננו, בלתי צפוי, גחמני, פרטי לאין שיעור ונצחי. כשם שכתוך המרחב השירי מתקיימת כל מילה הן במשמעותה הכללית והמשותפת והן במשמעותה הפרטית, זו הנובעת מתוך ההקשר הסובייקטיבי של המשורר והשיר, כך בתוך המרחב הנפשי מתקיים כל אירוע נפשי הן בהיבט האקטואלי או האובייקטיבי שלו והן בהיבט האפשרי, שם הוא מקבל משמעות פרטית מאוד וייחודית שלא זו בלבד שאינה ניתנת להסבר במונחי המציאות המשותפת אלא אף רחבה ממנה לאין שיעור. הפוטנציאל רחב תמיד מגילומיו, והממד האפשרי של כל אירוע נפשי כולל בתוכו תמיד את הפן האקטואלי, הממומש, בצד אינספור פנים שלא מומשו מעולם. האינטגרציה בין שתי אופנויות החוויה האלה, בין העצמי החווה את העולם כקבוע, סופי וניתן לצפייה ולהסבר לבין העצמי החווה את העולם כאינסופי, משתנה בכל רגע ובלתי ניתן להסבר במונחים משותפים, היא זו המכוננת את הממד הלירי של הנפש. במונחי הליריים של אליוט – האינטגרציה בין קוטב ה'לעולם-לא', שבו חווה העצמי את העולם ככורע תחת מגבלות קיומו וסופיותו, לבין קוטב ה'לעולם', שבו חווה העצמי את העולם כאינסופי מבחינת אפשרויותיו ואת עצמו כמתזמר כול-יכול של האפשרויות הללו, היא המכוננת את הליריות האנושית.

במהלך טיפול פסיכואנליטי חלמה אישה צעירה חלום. בחלום היא מנווטת רפסודה זעירה על פני נהר סוער. הרפסודה, העשויה קני סוף, נסחפת לכיוון שפך הנהר עד למקום שבו גולש הנהר מטה בשני מפלים גבוהים. המפל הראשון נשפך למטה תלול מאוד אך קצוב וניתן לחזות מראש את מהירות הנפילה בתוכו. למפל השני שיפוע מתון יותר, אבל קצבו מתעתע ומשתנה ולרגעים היא איננה בטוחה שהוא קיים כלל. ההשתנות הבלתי פוסקת שלו, היא אומרת, מפתה ומפחידה אותה. היא מבינה שאיננה יכולה לשוב לאחור, וששני המפלים מצטלבים למעשה בנקודה שאם רק תגיע אליה בשלום תוכל לצאת ממנה אל הים הפתוח.

חלום זה ניתן כמובן להבנה בדרכים רבות. אולם אם מתבוננים בטקסט שלו ברוח הדברים שנאמרו עד כה ניתן להבחין כי הוא מתאָר, באופן פלסטי וציורי עד מאוד, את התנועה שבין הקוטב הקבוע, הניתן לצפייה ולהסבר (המיוצג

באמצעות המפל שקצבו קבוע וניתן לצפות את מהירות הנפילה בו), לבין הקוטב המשתנה, המתעתע, הפרטי במידה שעשויה לגרום למתכוונן להטיל ספק בקיומו מחוץ לתודעתו. ההצטלכות בין שני המפלים האלה, או בין שני הקטבים הללו בתוך התודעה הנפשית, היא המכוננת את הממד הלירי, שהוא הנקודה שממנה יוצאת הנפש אל תוך המרחב או למעשה מכוננת את עצמה כמרחב.

'אינך כאן כדי לאמת, להשכיל, להביע סקרנות או לדווח', כותב אליוט (עמ' 46–47). במילים אחרות, אינך כאן על מנת להכיר את האדם האקטואלי שמולך במונחים אקטואליים בלבד. אתה כאן על מנת להכיר אותו כאפשרות. לא על מנת ל'אמת' את הבנותיך באמצעות קיומו, לא על מנת להשכיל באמצעותו ולא על מנת לדווח לו או עליו; אתה כאן על מנת להתפלל יחד אתו אל אותו דבר שאין לנו בחיינו מילים כדי להביעו – אל אותו 'אפשרי' שרק אופן האזנה והתכוונות כזה המכוון אל מה שמעבר לאקטואלי יכול לחלצו מתוכו. אל היכולת לעשות לא רק את הדרך מן האפשרי אל האקטואלי אלא גם את הדרך חזרה מן האקטואלי אל האפשרי, כלומר להיולד מחדש במהופך אל תוך אותו מאגר ראשוני שקיומו האקטואלי נגזר מתוכו, ולהעשיר את הקיום הזה בכל ים הצבעים הפתוח שנכון לו מראש כאפשרות. לכן 'תכלית חקירותינו כולן תהיה להגיע למקום שממנו באנו ולדעת את המקום לראשונה' (שם, עמ' 55). המקום שממנו באנו הוא אכן אותו מאגר אפשרויות פרטי שממנו 'נגזר' קיומנו כפי שהוא. ו'לדעת את המקום לראשונה' פירושו לגעת בו לא דרך תובנות ומושגים אלא באותו אופן המייחד אולי יותר מכול את כוחה של התפילה, ואת כוחו של השיר.